

Slavnostni govor Predraga Novakovića, predsednika Slovenskega arheološkega društva, ob 50. obletnici SAD

© Predrag Novaković

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo; predrag.novakovic@ff.uni-lj.si

Naš jubilej je primerna priložnost, da se ozremo na prehojeno pot in jo skušamo premisliti. Samo tako se bomo zavedali doseženega in tudi nekaterih napak ter pomanjkljivosti, kar nam je lahko dober kažipot za naprej, predvsem pa bomo bolje razumeli pomen našega društva v razvoju slovenske arheologije.

Učene družbe in društva imajo na Slovenskem dolgo tradicijo. Ta sega od številnih akademij v primorskih mestih od 15. do 18. stoletja, prek Akademije operozov v Ljubljani do Zoisovega kroga in Zgodovinskega ter Muzejskega društva Kranjske, če naštejemo samo najbolj znane. Ne smemo prezreti tudi manjših, lokalnih učenih društev, ki so se oblikovala ob pomembnejših ustanovah, najpogosteje ob muzejih, kjer so pričele nastajati prve arheološke zbirke.

Toda do prave strokovne organizacije je slovenska arheologija morala počakati vse do konca druge svetovne vojne, sprva v članstvu v Arheološkem društvu Jugoslavije (ADJ), ustanovljenem leta 1950, nato v slovenski podružnici tega društva in leta 1971 z ustanovitvijo Slovenskega arheološkega društva. Nekateri slovenski arheologi so bili v prvih povojnih letih tudi člani drugih slovenskih strokovnih društev, npr. Zgodovinskega društva za Slovenijo, ustanovljenega leta 1946, Društva muzealcev Slovenije, ustanovljenega leta 1952, prav mogoče pa tudi Umetnostnozgodovinskega društva, ki je leta 1951 obnovilo svojo dejavnost, toda v nobenem od njih niso bili organizirani kot posebna strokovna skupina.

Za odgovor na vprašanje, zakaj ni bilo Slovensko arheološko društvo ustanovljeno še pred nastankom Slovenske podružnice ADJ, moramo bolje poznati takratne društvene razmere na Slovenskem. Poleg že omenjenih društev, zgodovinskega, muzejskega in umetnostnozgodovinskega, je v petdesetih letih na področju arheologiji bližnjih ved delovalo še Geografsko društvo v Ljubljani, ki je bilo ustanovljeno leta 1922 in se je v poznih petdesetih letih preimenovalo v Geografsko društvo Slovenije v Ljubljani. Leta 1954 je bilo ustanovljeno še Arhivsko društvo Slovenije, ki je izšlo iz zgodovinskega društva. Gre torej za društva, ki so bodisi nastala še pred drugo svetovno vojno ali pa so za neposredne predhodnike imela eno od predvojnih društev; npr. zgodovinsko in muzejsko društvo sta za neposrednega predhodnika imeli Muzejsko društvo za Slovenijo.

Druga strokovna društva na humanističnem področju so bila ustanovljena šele v sedemdesetih letih: Slovensko arheološko društvo (1971), Slovensko konservatorsko društvo (1971), Slovensko etnološko društvo (1975) ter Društvo za antične in humanistične študije Slovenije (1976), kar jasno kaže na postopnost razvoja teh ved pri nas ter na rast števila njihovih strokovnjakov. V prvih povojnih letih so bili arheologi, etnologi, konservatorji in še marsikateri drugi strokovnjaki maloštevilni, zaradi česar so težko uresničevali pobude za ustanavljanje lastnih strokovnih društev. Šele z bolj razvito kadrovske in institucionalno infrastrukturo je lahko nastala dovolj velika kritična masa, da so se ustanavljala nova strokovna društva. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da strokovnjaki iz omenjenih ved niso bili brez strokovne društvene organiziranosti, številni slovenski strokovnjaki so bili v prvih povojnih desetletjih društveno organizirani v skupnih jugoslovanskih strokovnih društvih oziroma zvezah, kot npr. v že omenjenem Arheološkem društvu Jugoslavije, Muzejsko-konservatorskem društvu Jugoslavije, Zvezi muzejskih društev Jugoslavije, Zvezi društev za antične študije Jugoslavije ipd.

Sedemdeseta leta je označevala federalizacija številnih jugoslovanskih oziroma vsedržavnih organizacij, med drugim strokovnih društev, med katerimi je bilo tudi Arheološko društvo Jugoslavije. Do oblikovanja posebne, slovenske skupine arheologov v ADJ je prišlo postopoma. Leta 1959 je bila ustanovljena Slovenska podružnica ADJ, ki pa še ni bila povsem formalno del skupnega društva, saj statut ADJ takrat takšnih podružnic še ni predvideval. Nacionalne oziroma republiške podružnice so bile v statut vključene tri leta pozneje na kongresu ADJ v Ljubljani.

Kmalu zatem, leta 1966, se je pojavila pobuda za preoblikovanje podružnice v Arheološko društvo za Slovenijo, kot neke vrste predhodna etapa do pravega in samostojnega Slovenskega arheološkega društva. Do te pobude ni prišlo samo znotraj podružnice, nanjo so vplivala tudi gibanja v drugih republikah, predvsem na Hrvaškem, kjer je bilo leta 1967 obnovljeno Hrvaško arheološko društvo, ustanovljeno že v 19. stoletju, a je bilo prepovedano s šestojanuarsko diktaturo leta 1929. Leta 1971, ko je bil sprejet dogovor o preoblikovanju Arheološkega društva Jugoslavije v Zvezo arheoloških društev Jugoslavije, so bila najprej ustanovljena republiška društva, da bi nato stopila v novo zvezo.

V obdobju hitro spreminjajočega se jugoslovanskega socialističnega režima, ko petdeseta leta niso bila podobna sedemdesetim ali osemdesetim, so imela strokovna društva poseben status.

Upoštevati je treba, da je bilo vsedrjavno arheološko strokovno društvo v povojnih letih zamišljeno kot pomemben del skupne institucionalne infrastrukture na področju arheologije. Njegova naloga je bila povezovati arheološke in sorodne strokovnjake iz različnih ustanov, usmeritev in specializacij ter predstavljati arheološko vedo v odnosu do različnih organov oblasti in javnosti. Vsa društva so pravno gledano civilna združenja, ki se morajo registrirati pri ustreznih organih, da bi lahko pridobila določene pogoje in pravice za delovanje. V socialistični Jugoslaviji (in tudi Sloveniji) je bila strokovnim društvom, kot je naše, podeljena še posebej pomembna vloga uradnih zastopnikov stroke. Da je arheologijo tedanja oblast dojemala kot pomemben družbeni servis, veliko bolj resno kot katera koli predhodna oblast, je očitno že iz dejstva, da so prav različni državni organi finančno in organizacijsko pomagali tudi pri zagonu strokovnega arheološkega društva.

Društva so bila, kot že rečeno, uradni predstavniki strok v razmerju do vladnih ustanov oziroma koordinatorji svojih strok navznoter; njihova naloga je bila zagotavljati izvajanje programov in drugih dogovorjenih dejavnosti pri izvajanju vladnih politik. Država je potrebovala kompetentne sogovornike in hkrati zagotovilo, da bodo naloge izpolnjene, zato je reprezentativnim društvom dala razmeroma široka pooblastila in velika finančna sredstva. Sodeč po rezultatih in dosežkih v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni, je arheologija imela precej močno skupno jugoslovansko društvo.

Kot že povedano, predhodnica Slovenskega arheološkega društva je bila Slovenska podružnica ADJ. Z delom je pričela napol formalno leta 1959, dokončno pa je bila formalizirana leta 1962. Takrat je veljalo, da imajo podružnice predvsem družabni in izobraževalni program, niso pa mogle samostojno delovati pri objavljanju in na mednarodnem področju.

Slovenska podružnica je bila zelo aktivna. V svojem dobro desetletje dolgem delovanju je organizirala več kot trideset plenarnih sestankov, osemnajst strokovnih ekskurzij, petinsedemdeset predavanj in vrsto pomembnih znanstvenih kolokvijev, kot so bili Zgodnja antika v

Sloveniji, Zgodnji srednji vek, Kelti in njih dediščina na Slovenskem ter Paleolitik v Sloveniji. Ti kolokviji, ki so bili kmalu zatem objavljeni v Arheološkem vestniku, so se kmalu izkazali za ključne razvojne postaje, na katerih so reflektirali dotedanji razvoj arheologije in njena konceptna orodja ter določali razvojne smernice za prihodnost. Med najzahtevnejše naloge podružnice je sodila koordinacija jugoslovanske udeležbe na 1. kongresu slovenske arheologije leta 1965 v Varšavi, ki je za takratno jugoslovansko arheologijo pomenil prvi velik nastop na mednarodnem prizorišču, zaradi česar mu je bilo namenjenih veliko sredstev. Takrat je jugoslovanska razstava Materialna kultura Slovanov od 6. do 13. stoletja prejela posebno nagrado kongresa.

V šestdesetih letih je bila Slovenska podružnica ADJ aktivno udeležena v vseh najpomembnejših slovenskih projektih, mnoge med njimi je tudi sama predlagala, kot npr. projekt osrednjega kataloga arheoloških in zgodovinskih knjig in revij v slovenskem jeziku ter anketo o pomenu Numizmatičnega kabineta v Narodnem muzeju Slovenije; razpravljala je o načrtu poučevanja arheologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani ter sodelovala v pripravi projektov *Claustra Alpium Iuliarum*, Arheološka topografija Slovenije in Arheološka karta Slovenije. Predvidela je tudi t. i. referativni pregled arheoloških zbirk v slovenskih muzejih. S hrvaško in srbsko podružnico je oblikovala sistem medsebojne pomoči in sodelovala pri pripravi novega statuta Arheološkega društva Jugoslavije, skupaj z osrednjo jugoslovansko arheološko organizacijo pa je sodelovala tudi pri podeljevanju štipendij za študij v tujini. Na začetku sedemdesetih let je pričela izdajati bilten društva, iz katerega je desetletje kasneje nastala revija Arheo.

Iz naštetega postaja povsem očitno, kako pomembno koordinacijsko vlogo je imela podružnica oziroma kasneje društvo. Danes seveda kaj takega ni mogoče. Toda to so bili vendarle drugačni časi, ko so bile posamezne ustanove manj samostojne in so se pri pripravi programov pogosto usklajevale na republiški, včasih celo na državni ravni. Naloga usklajevanja pa je bila namenjena strokovnim društvom, v katerih so bili načeloma včlanjeni vsi profesionalni arheologi.

Takšno delo je bilo zahtevno, a nujno, saj je bilo treba presegati notranje institucionalne okvire takrat še vedno mlade arheološke organizacije. Glede na velikost projektov in njihovo odmevnost so imeli prednost projekti, ki

so imeli pomen na nacionalni ravni, in to praktično na vseh področjih, od selekcije ter podpore primarnim raziskavam in dejavnostim do objavljanja in predstavljanja rezultatov strokovni in širši javnosti.

Osemdeseta leta so dajala slutiti veliko družbeno krizo in številni projekti Slovenskega arheološkega društva so se izkazali za preveč ambiciozne, da bi jih lahko uresničila slaba stotnja takratnih arheologov v Sloveniji. Postopoma so tudi posamezne ustanove vse bolj neodvisno od društva izvajale svoje programe. Na mednarodnem področju je bilo v šestdesetih in deloma tudi v sedemdesetih letih prav društvo pogost posrednik med domačimi in tujimi partnerji, v osemdesetih letih pa te vloge ni imelo več. Zadnje veliko dejanje Slovenskega arheološkega društva je bila organizacija 13. kongresa arheologov Jugoslavije leta 1988 na Bledu, ki se je kasneje izkazal za zadnji kongres skupne jugoslovanske arheološke zveze. Nekaj let pred tem je slovensko društvo prevzelo založbo Zveze arheoloških društev Jugoslavije in celotno skupno, a takrat že močno skrčeno založniško dejavnost. Vsebinsko in grafično prenovljena revija Arheološki pregled je pod uredništvom Bojana Djurića pomenila vrh takratnega znanstvenega objavljanja, a je iz razumljivih razlogov po letu 1991 ugasnila.

Prvo desetletje po osamosvojitvi je bilo za Slovensko arheološko društvo krizno obdobje, saj je SAD izgubilo vrsto nalog, ki jih je do tedaj opravljalo več desetletij, predvsem pa je prenehalo biti skorajda obvezno koordinacijsko telo slovenske arheologije. S stališča društva se je slovenska arheologija pričela močno drobiti, saj so posamezne ustanove samostojno izvajale svoje raziskovalne, muzejske in publicistične projekte, brez poprejšnje koordinacije na društveni ravni. Društvo je tudi izgubilo pooblaščen status pri vladnih strukturah. Če je bilo poprej predstavnik celotne arheologije, je poslej postalo samo eno od prostovoljnih civilnih združenj. Sistemskih finančnih sredstev iz državnih virov ni bilo več in SAD se je moralo zanašati na lastne prihodke in morebitne razpise za posamezne projekte. Če je SAD v 70. letih pripravljalo Srednjeročni arheološki program, tega poslej ni več počelo. Močno skrčen delokrog SAD je izrazilo načel njegovo identiteto in vlogo v strokovni skupnosti. Razmere so se delno izboljšale leta 2002, ko je SAD pri ministrstvu za kulturo dobilo status društva v javnem interesu na področju kulturne dediščine.

Kriza v devetdesetih letih je bila predvsem kriza za društvo, toda ne za slovensko arheologijo. Ta se je na tako velike izzive, kot je bil avtocestni projekt, izjemno učinkovito odzvala ter v zelo kratkem času reformirala vrsto praks in načinov dela. Kmalu je sledila prava eksplozija zaposlitev v arheologiji in obsega arheoloških raziskav, zlasti preventivnih; nastajati so pričela zasebna podjetja in, kar je še posebej pomembno, močno so se povečale aktivnosti na mednarodnem področju. Vstop Slovenije v Evropsko unijo je ustvaril odlične pogoje, v katerih se je lahko realiziral velik potencial domačih strokovnjakov in strokovnjakinj.

Slovenska arheologija danes potuje po več tirih, ki se križajo, tečejo vzporedno in tudi divergirajo. Ne potrebuje več enega koordinatorskega, ki bi usmerjal vlake. Razvila se je v zelo robusten in hkrati vitalen sistem, ki je dokazano sposoben preživeti različne krize, kot sta bili finančna kriza pred slabimi desetimi leti in nedavna epidemija COVID-19. Naša arheologija ni več odvisna od velikih mojstrov, njihovih ambicij in načrtov ter ne nazadnje osebnih usod, kot je bilo še pred dobrimi petimi desetletji, ko je npr. smrt Josipa Korošca in Josipa Klemenca konec šestdesetih let močno spremenila razvoj arheologije na Univerzi v Ljubljani in v marsičem preusmerila razvoj slovenske arheologije.

Iz povedanega se zdi, kot da je društvo v družbi močnih samostojnih javnih in zasebnih arheoloških ustanov in raziskovalcev postalo nekako odveč, kot odmev starih časov. Jasno je, da se ti časi ne morejo ponoviti in da mora društvo najti nov način, kako delovati v sedanjih strokovni skupnosti. Toda ne smemo pozabiti, da je v veliki meri prav društvo s svojo dejavnostjo močno prispevalo k stanju, kot ga imamo danes.

Društvo so ljudje in iste ljudi srečujemo na različnih mestih, vodilnih in nevodilnih, v sistemu arheologije in arheološke prakse. V tem smislu se SAD spreminja v forum komunikacije, katerega naloga je predvsem preseči aktualno razpršenost interesov in medinstitucionalno razdrobljenost. SAD je organizacija, ki združuje arheološke strokovnjake z vseh področij, delodajalce in delojemalce, različne generacije, od začetnikov na arheološki poklicni poti do upokojencev, tiste, ki predpisujejo, kaj se sme početi in kako, ter tiste, ki temu sledijo. In ne nazadnje, kar smo še posebej občutili v času COVID-19, ponudi lahko prijetno družabno okolje vsem, ki imajo podobne strokovne interese. Na slednje ne smemo pozabiti in

jih moramo še posebej negovati. Vsako vodstvo društva mora vedeti, kakšno dodano vrednost lahko društvo pomeni za člane in članice. Če tega ne bomo znali poiskati in ustvariti, so naši obeti skromni.

Svet arheologije se je nepovratno spremenil v skoraj vseh pogledih. Vse več komuniciramo po spletu in objavljamo v digitalnih formatih; arheologija je, kot nikoli poprej, prisotna v različnih medijih, ne nujno vedno v pravilni podobi. V zadnjih dveh desetletjih smo ravno z izjemno velikim številom terenskih raziskav, kar 2300 jih je bilo samo v zadnjih štirih letih, jasno pokazali svoj družbeni pomen in kompetence, a še vedno nismo gospodarji lastne podobe in tudi ne bomo mogli biti. Nikomur ne moremo zapovedati, kako naj razume pomen arheološkega znanja in dediščine, a lahko ga prepričamo – najboljši načini so predstavljanje naših dosežkov, odgovornost do stroke in osebna integriteta.

Obeta se nam svet tako imenovane postresničnosti, ki najbolj učinkuje ravno v fragmentirani družbi, kjer je težko uveljaviti skupne vrednote in referenčne točke v fluidni vsakdanjosti brez trdnih opor. Arheologija je ravno tako odprta oziroma podvržena tovrstnim učinkom, a zavedati se moramo pomembnega dejstva: arheologija je bila za vse ali vsaj večino nas karierna odločitev, ki močno zaznamuje naša življenja. Zavedamo se, da so različni interesi na področju arheologije povsem legitimni, in nimamo iluzij, da med našimi člani ni protislovnih oziroma nasprotujočih si mnenj o marsikateri temi. Tudi to sprejemamo in celo podpiramo, saj je v okoliščinah monopola ene misli razvoj zaustavljen.

Če je bilo nekoč samoumevno, da je vsak arheolog član društva, danes ni tako. In ravno tu vidim nove izzive za Slovensko arheološko društvo. Danes je v Sloveniji približno tristo aktivnih arheologov in drugih strokovnjakov na arheološkem področju. Mogoče ne zveni tako veliko, a za hollywoodsko prikazovanje preteklosti je to kar resna številka, če se nekoliko pošalim. Niso vsi arheologi aktivni člani društva, a zato jih ne izločamo iz komunikacije. Upamo pa, da jih bomo prepričali, da se nam pridružijo.

Moramo najti način, da vsakemu ponudimo nekaj, kar bi drugje težko dobil: izobraževanje za tiste, ki se zaradi različnih razlogov težje usposabljaajo ob vsakdanjem delu, mednarodne povezave za tiste, ki nimajo izkušenj in mrež na tem področju, ker so zaradi dela pretežno priklenjeni na domače okolje, informacije o pomembnih arheoloških dosežkih doma in po svetu za tiste, ki težje pridejo do njih ali se zaradi preobilice informacij težje znajdejo med njimi, družabne dogodke za vse tiste, ki si jih želijo in jim manjkajo v vsakdanjem strokovnem življenju. In na koncu moramo dodati še našo odgovornost do širše javnosti. Čeprav si številne javne in zasebne ustanove v zadnjih dveh desetletjih močno prizadevajo širšo javnost seznaniti s svojimi dosežki, pa je ravno društvo tisto, ki lahko in pravzaprav mora predstavljati celovito podobo slovenske arheologije ter njenih strokovnjakov in strokovnjakinj. Upam, da sebi in bodočim vodstvom Slovenskega arheološkega društva nisem naložil prevelikega bremena.